5. सुभाषितानि

अभ्यासः

प्रश्न 1. एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) मनुष्याणां महान् रिपुः कः?
उत्तराणि:
आलस्यं

(ख) गुणी किं वेत्ति?
उत्तराणि:
गुणं

(ग) केषां सम्पत्तौ च विपत्तौ च महताम् एकरूपता?
उत्तराणि:
महताम्

(घ) पशुना अपि कीदृशः गृह्यते?
उत्तराणि:
उदीरितोऽर्थः

(ङ) उदयसमये अस्तसमये च कः रक्तः भवति?
उत्तराणि:
सविता

प्रश्न 2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत-

(क) केन समः बन्धुः नास्ति?
उत्तराणि:
उद्यमेन समः बन्धुः नास्ति।

(ख) वसन्तस्य गुणं कः जानाति?
उत्तराणि:
पिकः वसन्तस्य गुणं जानाति।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ग) बुद्धयः कीदृश्यः भवन्ति?
उत्तराणि:
परेङ्गितज्ञानफलाः बुद्धयः भवन्ति।

(घ) नराणां प्रथमः शत्रुः कः?
उत्तराणि:
नराणां प्रथमः शत्रुः क्रोधः।

(ङ) सुधियः सख्यं केन सह भवति?
उत्तराणि:
सुधियः सख्यं सुधीभिः सह भवति।

(च) अस्माभिः कीदृशः वृक्षः सेवितव्यः?
उत्तराणि:
अस्माभिः फलच्छायासमन्वितः वृक्षः सेवितव्यः।

प्रश्न 3. अधोलिखिते अन्वयद्वये रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत-

(क) यः __________ उद्दिश्य प्रकुप्यति तस्य __________ स ध्रुवं प्रसीदति। यस्य मनः अकारणद्वेषि अस्ति, __________ तं कथं परितोषयिष्यति?

उत्तराणि:
यः **निमित्तम्** उद्दिश्य प्रकुप्यति तस्य **अपगमे** स ध्रुवं प्रसीदति। यस्य मनः अकारणद्वेषि अस्ति, जनः तं कथं परितोषयिष्यति?

(ख) __________ संसारे खल __________ निरर्थकम् नास्ति। अश्वः चेत् __________ वीरः खरः __________ वहने (वीरः) (भवति)।

उत्तराणि:
विचित्रे संसारे खलु **किञ्चित्** निरर्थकम् नास्ति। अश्वः चेत् **धावने** वीरः खरः **भारस्य वहने** (वीरः) भवति।

प्रश्न 4. अधोलिखितानां वाक्यानां कृते समानार्थकान् श्लोकांशान् पाठात् चित्वा लिखत-

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(क) विद्वान् स एव भवति यः अनुक्तम् अपि तथ्यं जानाति।
उत्तराणि:
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः।

(ख) मनुष्यः समस्वभावैः जनैः सह मित्रता करोति।
उत्तराणि:
समान-शील-व्यसनेषु सख्यम्।

(ग) परिश्रमं कुर्वाण: नरः कदापि दु:खं न प्राप्नोति।
उत्तराणि:
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति।

(घ) महान्तः जनाः सर्वदैव समप्रकृतयः भवन्ति।
उत्तराणि:
सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता।

प्रश्न 5. यथानिर्देशं परिवर्तनं विधाय वाक्यानि रचयत-

(क) गुणी गुणं जानाति। (बहुवचने)
उत्तराणि:
गुणिनः गुणान् गुणानि जानन्ति।

(ख) पशुः उदीरितम् अर्थं गृह्णाति। (कर्मवाच्ये)
उत्तराणि:
पशुना उदीरितः अर्थः गृहयते।

(ग) मृगाः मृगैः सह अनुव्रजन्ति। (एकवचने)
उत्तराणि:
मृगः मृगेण सह अनुव्रजति।

(घ) कः छायां निवारयति। (कर्मवाच्ये)
उत्तराणि:
केन छाया निर्वायते।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ङ) तेन एव वह्निनां शरीरं दह्यते। (कर्तृवाच्ये)
उत्तराणि:
एषः एव अग्नि शरीर दहति।

प्रश्न 6(अ). सन्धि / सन्धिविच्छेदं कुरुत-

(क) न + अस्ति + उद्यमसमः – __________
उत्तराणि:
नास्त्युद्यमसमः

(ख) __________ + __________ – तस्यापगमे
उत्तराणि:
तस्य + अपगमे

(ग) अनुक्तम् + अपि + ऊहति – __________
उत्तराणि:
अनुक्तमप्यूहति

(घ) __________ + __________ – गावश्च
उत्तराणि:
गावः + च

(ङ) __________ + __________ – नास्ति
उत्तराणि:
न + अस्ति

(च) रक्तः + च + अस्तमये – __________
उत्तराणि:
रक्तश्चास्तमये

(छ) __________ + __________ – योजकस्तत्र
उत्तराणि:
योजकः + तत्र

प्रश्न 6(आ). समस्तपदं/विग्रहं लिखत-

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(क) उद्यमसमः – __________
(ख) शरीरे स्थितः – __________
(ग) निर्बलः – __________
(घ) देहस्य विनाशाय – __________
(ङ) महावृक्षः – __________
(च) समानं शीले व्यसनं येषां तेषु – __________
(छ) अयोग्यः – __________

उत्तराणि:
(क) उद्यमेन समः
(ख) शरीरस्थितः
(ग) निर्गतम् बलम् यस्मात् सः
(घ) देहविनाशाय
(ङ) महान् वृक्षः
(च) समानशील व्यसनेषु
(छ) न योग्यः

प्रश्न 7(अ). अधोलिखितानां पदानां विलोमपदानि पाठात चित्वा लिखत-

(क) प्रसीदति – __________
(ख) मूर्खः – __________
(ग) बली – __________
(घ) सुलभः – __________
(ङ) संपत्ती – __________
(च) अस्तमये – __________
(छ) सार्थकम् – __________

उत्तराणि:
(क) अवसीदति
(ख) पण्डितः
(ग) निर्बलः
(घ) दुर्लभः
(ङ) विपत्ती
(छ) निरर्थकम्

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

प्रश्न 7(आ). संस्कृतेन वाक्यप्रयोगं कुरुत-

	अर्थः	वाक्य प्रयोगः
(क) वायसः		....
(ख) निमित्तम्		....
(ग) सूर्यः		....
(घ) पिकः		....
(ङ) वह्निः		....

उत्तराणि:
(क) कौआ – वायसः कृष्णवर्णः भवति।
(ख) कारण – त्वं किं निमित्तं दृष्ट्वा अत्र तिष्ठसि?
(ग) सूर्य – सूर्यः पूर्व दिशायाम् उदयति।
(घ) कोयल – पिकः मधुरं कूजति।
(ङ) आग – तत्र सुदीप्तः वह्निः प्रज्वलति।

परियोजनाकार्यम-
(क) उद्यमस्य महत्वं वर्णयतः पञ्चश्लोकान् लिखत।
अथवा
कापि कथा या भवद्भिः पठिता स्यात् यस्याम् उद्यमस्य महत्वं वर्णितम् ता स्वभाषया लिखत।
(ख) निमित्तमुद्दिश्य यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति। यदि भवता कदापि ईदृशः अनुभवः कृतः तर्हि स्वभाषया लिखत।
विद्यार्थी स्वयं करें।

योग्यताविस्तारः
संस्कृत कृतियों के जिन पद्यों या पद्यांशों में सार्वभौम सत्य को बड़े मार्मिक ढंग से प्रस्तुत किया गया है। उन पद्यों को सुभाषित कहते हैं यह पाठ ऐसे दस सुभाषितों का संग्रह है जो संस्कृत के विभिन्न ग्रंथों से संकलित हैं। इनमें परिश्रम का महत्त्व, क्रोध का दुष्प्रभाव, सभी वस्तुओं की उपादेयता और बुद्धि की विशेषता आदि विषयों पर प्रकाश डाला गया है।

1. तत्पुरुष समास

- शरीरस्थः – शरीरे स्थितः
- गृहस्थः – गृहे स्थितः
- मनस्स्थः – मनसि स्थितः
- तटस्थः – तटे स्थितः

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

- कूपस्थः – कूपे स्थितः
- वृक्षस्थः – वृक्षे स्थितः
- विमानस्थः – विमाने स्थितः

2. अव्ययीभाव समास

- निर्गुणम् – गुणानाम् अभावः
- निर्मक्षिकम् – मक्षिकाणाम् अभावः
- निर्जलम् – जलस्य अभाव:
- निराहारम् – आहारस्य अभाव:

3. पर्यायवाचिपदानि

- शत्रुः – रिपुः, अरिः, वैरिः
- मित्रम् – सखा, बन्धुः, सुहृद्
- वह्निः – अग्निः, दाहकः, पावकः
- सुधियः – विद्वांसः, विज्ञाः, अभिज्ञाः
- अश्वः – तुरगः, हयः, घोटक:
- गजः – करी, हस्ती, दन्ती, नागः
- वक्षः – द्रुमः, तरुः, महीरुहः, विटपः, पादपः
- सविता – सूर्यः मित्र: दिवाकरः, भास्करः

मन्त्रः 'मननात् त्रायते इति मन्त्रः।'
अर्थात् वे शब्द जो सोच-विचार कर बोले जाएँ। सलाह लेना, मन्त्रणा करना। मन्त्र + अच् (किसी भी देवता को सम्बोधित) वैदिक सूक्त या प्रार्थनापरक वैदिक मन्त्र, वेद का पाठ तीन प्रकार का है-यदि छन्दोबद्ध और उच्च स्वर से बोला जाने वाला है तो 'ऋक् ' है, यदि गद्यमय और मन्दस्वर में बोला जाने वाला है तो यजुस्' है, और यदि छन्दोबद्धता के साथ गेयता है तो 'सामन्' है (प्रार्थनापरक) यजुस् जो किसी देवता को उद्दिष्ट करके बोला गया हो-'ॐ नमः शिवाय' आदि। पंचतंत्र में भी मंत्रणा, परामर्श, उपदेश तथा गुप्त मंत्रणा के अर्थ में इस शब्द का प्रयोग हुआ है।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in